

مجموعه حرم حضرت معصومه (س)

اثر: دکتر یوسف کیانی

استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران

(ص ۶۳ تا ۷۰)

چکیده

مجموعه بناهای مذهبی حضرت معصومه، همانند دیگر بناهای مذهبی ایران از شکوه و عظمت خاصی برخوردار است. حضرت معصومه (س) خواهر گرامی امام هشتم شیعیان امام رضا (ع)، حدود سال ۲۰۰ هجری برای دیدار برادر گرامی که در خراسان اقامت داشتند عازم مشهد می‌گردند. مسافرت حضرت معصومه در مکانی بین جاده قم - ساوه به علت کسالت نیمه تمام می‌ماند و سرانجام در شهر قم دعوت حق را لبیک می‌گویند.

مقبره حضرت معصومه (س) در طی هزار سال به علت علاقه شیعیان مورد بازسازی و مرمت قرار گرفت و بناهای دیگری به آن افزوده شد. به طوری که امروزه همانند دیگر مجموعه‌های مذهبی مانند نجف - کربلا و مشهد از اهمیت خاصی برخوردار است.

لازم به یادآوری است که در شماره گذشته مجله دانشکده ادبیات، روند شکل‌گیری مجموعه مذهبی حضرت رضا (ع) برادر گرامی آن حضرت (س) اجمالاً مورد بررسی قرار گرفت.

واژه‌های کلیدی: روند، بارو، مقبره، ایوان، گلدسته.

مقدمه:

حضرت معصومه در محل باغ بابلان قم که یکی از محله‌های شهر قم محسوب می‌گردیده به خاک سپرده شدند. چند سالی پس از مرگ حضرت معصومه (س)، شیعیان از بوریا بر فراز منبر آن حضرت برپاداشتند و علاقه‌مندان اهل بیت پس از سالها گنبدی ساده از آجر و گچ بر فراز مقبره ساختند. سده پنجم هجری هنگام حکومت سلجوقیان، حاکم شهر ابوالفضل عراقی ضمن تعمیر بارو و بناهای شهر دستور داد گنبدی جدید بر مزار حضرت معصومه برپا گردد و گنبدی با ارتفاع ۱۴ متر بر فراز مقبره ساخته شود. بدین ترتیب در قرون متمادی، مقبره حضرت معصومه گسترش و با کاشیکاری آرایش گردید و بتدریج بناهای دیگری به مجموعه اضافه گردید. روند شکل‌گیری مجموعه مذهبی با ایجاد بناهایی مانند صحن عتیق - ایوان‌ها - مدرسه فیضیه - صحن زنانه - کتابخانه - صحن جدید یا اتابکی موزه بوده و در طول زمان فضایی را در حدود ۱۵۰۰۰ متر، در برگرفته و همچنان رو به گسترش دارد.

شهر قم همانند دیگر شهرهای ناحیه مرکزی ایران قدمتی چندین هزار ساله دارد. منابع تاریخی حکایت از آن دارد که یکی از آتشکده‌های معروف عهد ساسانیان در شهر قم قرار داشته و آتش آذرگشسب همواره روشن بوده و ساکنان آن مجوس بوده‌اند. بدون شک اهمیت قم و قرار گرفتن آن بر راه کاروانی و تجارتنی ری - اصفهان، کاملاً آشکار بوده و این اهمیت قبل از اسلام به ویژه عهد ساسانیان کاملاً آشکار است.

در شاهنامه فردوسی نیز نام قم بارها ذکر شده:

بفرمود عهد قم و اصفهان   نهاد بزرگان و جای مهان

در منظومه ویس و رامین، چندین بار نام قم ذکر گردیده

زگرگان و ری و قم و صفاهان که رامین را بنای نیک خواهان و بالاخره در نزهةالقلوب حمدالله مستوفی آمده است. قدمت شهر قم به یکی از پادشاهان پیشدادی تهمورث می‌رسیده است. همانند سایر بلاد ایران، شهر قم هم از اوایل اسلام به ویژه سده ۵ هجری گسترش یافته و به عنوان یکی از شهرهای معروف ناحیه مرکزی ایران از اعتبار و آبادانی برخوردار بوده است.

روند شکل‌گیری مجموعه حرم حضرت معصومه (س) حدود یکهزار سال به طول کشید و در طول زمان مجموعه حرم مطهر از بلایای طبیعی مانند زلزله، سیل، طوفان و بلاهای انسانی چون حمله مغول در امان نماند و بارها مورد بازسازی، تجدید بنا و مرمت قرار گرفت.

زیباترین بخش‌های مجموعه حرم حضرت معصومه (س) بناهایی است که با خطاطی و کاشیکاری تزیین گردیده است. در سال ۶۰۵ هجری امیر مظفر احمد بن اسماعیل سردودمان ملوک آل مظفر، یکی از بزرگترین استادان کاشی‌ساز عصر، محمدبن ابی طاهر را مأمور کاشیکاری مجموعه حرم نمود که با بهترین شیوه در مدت ۸ سال ساخته شد. لازم به یادآوری است که از هنرمند یاد شده یعنی ابی طاهر شاهکارهای کاشیکاری دیگری در مجموعه حرم حضرت رضا(ع)، محراب حسین بن موسی و مسجد عمادی کاشان از قرون ششم و هفتم هجری دیده می‌شود.

در سال ۹۲۵ هجری شاه بیگم صفوی، دختر شاه اسماعیل بارگاه و مرقد را تعمیر و بخشی از آن را تجدید بنا کرد و در جلوی آن ایوانی، دو مناره بنا نهاد. در سال ۹۶۵ شاه طهماسب صفوی در بخش‌های چهارگانه مرقد ضریحی با کاشی و کتیبه بر پا کرد. در عهد شاه عباس صفوی حدود سال ۱۰۰۰ هجری ضریح یاد شده بازسازی گردید.

در سال ۱۰۵۲ شاه صفی در مجموعه حرم دفن گردید و شاه عباس دوم، بقعه‌ای بنا نهاد که در حال حاضر به نام صحن زنانه شهرت دارد. در سال ۱۰۷۷ که شاه عباس دوم وفات یافت. شاه سلیمان صفوی گنبدی بر فراز آرامگاه او برپا نمود. در سال ۱۱۲۰ که شاه سلیمان وفات یافت، در مجموعه حرم به خاک سپرده

شد. و شاه سلطان حسین نیز گنبدی زیبا بر فراز قبر ایجاد کرد. و بالاخره در سال ۱۱۴۰ به هنگام قتل شاه سلطان حسین، جسد بی سر او را به قم انتقال دادند و در شاه‌نشین مجموعه که خود ساخته بود دفن گردید. در سال ۱۱۹۸ هجری، لطفعلی خان به تجدید بنای بخشی از مجموعه از جمله دو گلدسته اقدام نمود و در سال ۱۲۶۶ ناصرالدین شاه مقبره پدر خود محمد شاه را تعمیر کرد. و به این ترتیب در طی قرون متمادی مجموعه حرم حضرت معصومه با علاقه‌مندی شاهان حاکمان، معماران، خطاطان، کاشیکاران، آئینه‌کاران، احیاء، بازسازی و تکمیل گردید.

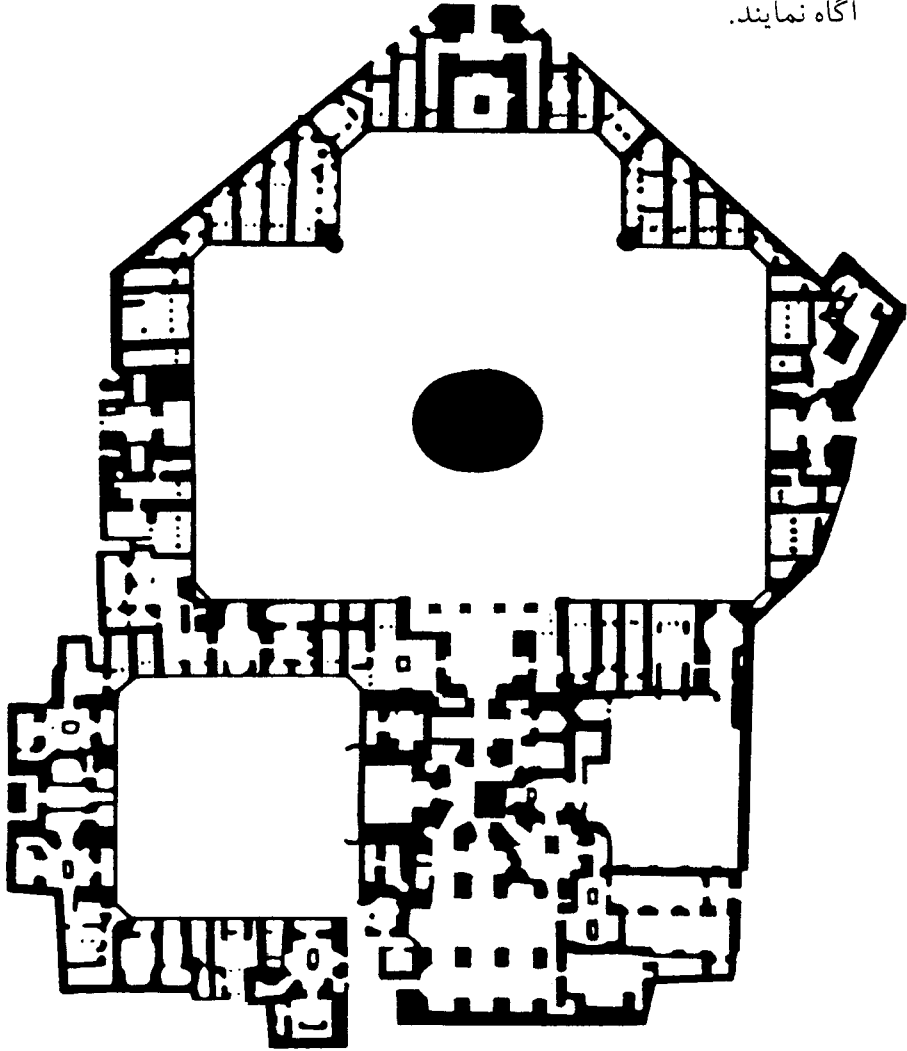
در مجموع، ۱۴ ایوان حضرت معصومه قم (س) که از زیبایی خاصی برخوردار است، همگی دارای تزئینات ویژه کاشیکاری است. هر یک از ایوان‌ها دارای نام‌های گوناگون چون: ایوان طلا، ایوان آئینه و ایوان اتابکی می باشد. همانطوری که گفته شد، هنرمندان مختلف در طول صدها سال این مجموعه زیبا را ساخته و به بهترین شکل تزیین کرده‌اند که اسامی بسیاری از آنان در کتیبه‌ها و بخش‌های گوناگون این مجموعه به چشم می خورد.

محمدین ابی طاهر	کاشی ساز مرقد	از آغاز سده هفتم هجری
ابوزید	خطاط و کاشی ساز مرقد	از آغاز سده هفتم هجری
محمدرضا امامی	خطاط سه کتیبه	از دوره صفوی
حاجی غلامعلی	کاشی ساز	مقبره شاه صفی از دوره صفوی
سیدعلی حسینی	خطاط کتیبه روی ضریح	دوره صفوی
ملا ابوطالب قمی	خطاط کتیبه گنبد شاه سلیمان	دوره صفوی
نور اصفهانی	خطاط کتیبه ایوان طلا	از دوره قاجاریه
مهدی ملک‌الکتاب	خطاط کتیبه ساقه	از دوره قاجاریه

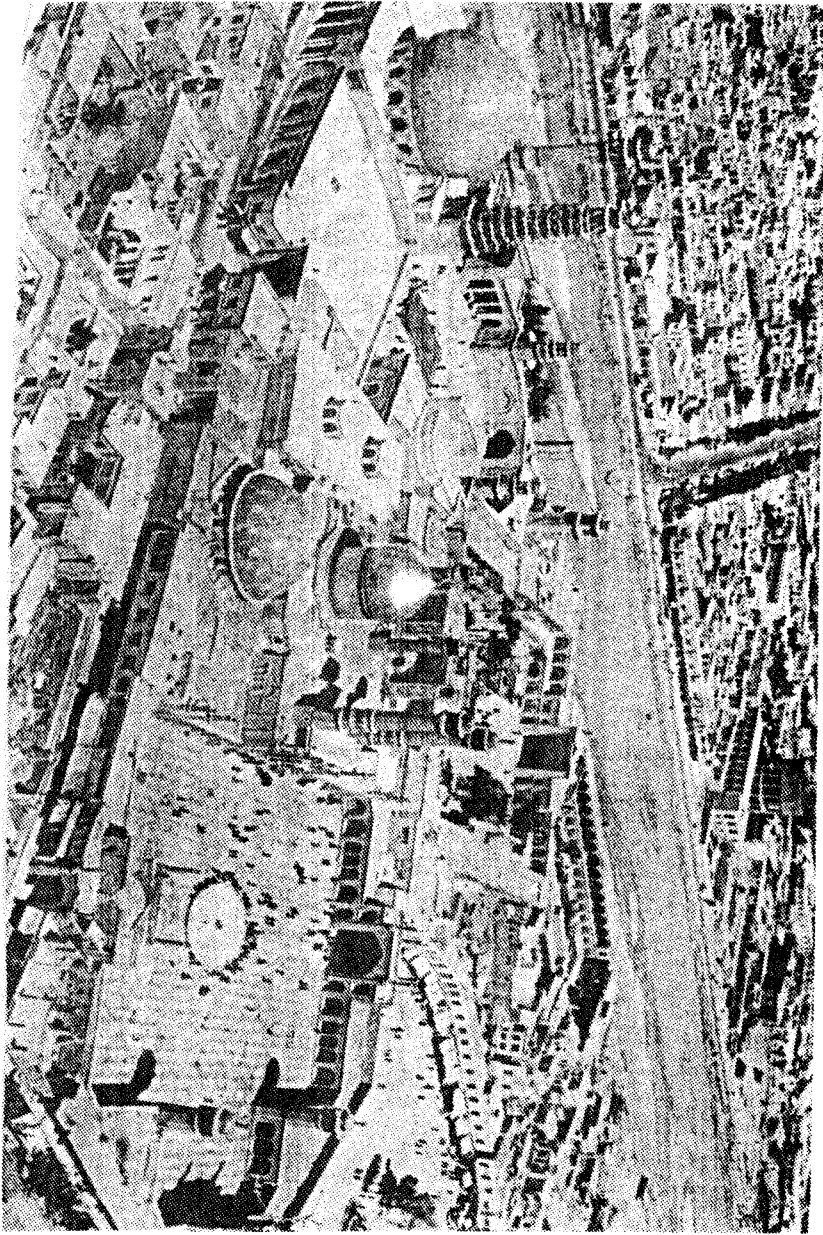
نتیجه:

مجموعه حرم حضرت معصومه (س)، علاوه بر آثار معماری با شکوه ادوار

گذشته، دارای کتابخانه - موزه و اشیای بسیار نفیس می‌باشد که متأسفانه تا کنون مورد مطالعه و تحقیق کامل قرار نگرفته است. جای آن دارد که محققان و دانشجویان گرامی با علاقه به تحقیق آثار معماری و همچنین آثار موزه‌ای و کتابخانه‌ای بپردازند و مشتاقان هنر ایرانی را از آثار گرانبهای این مجموعه مذهبی آگاه نمایند.

قم: عکس هوایی از مجموعه حرم حضرت معصومه (س)

قم: نقشه عمومی مجموعه حرم حضرت معصومه (س)

کتابشناسی گزیده

- ۱- ارباب، محمد تقی بیک "دارالایمان قم، ۱۲۹۵، به کوشش مدرسی طباطبائی، چاپ حکمت قم ۱۳۵۳.
- ۲- اصطخری، ابواسحق ابراهیم، مسالک و ممالک به کوشش ایرج افشار، بنگاه ترجمه و نشر کتاب تهران ۱۳۴۷.
- ۳- سعیدنیا، احمد، "قم خاستگاه شهر"، شهرهای ایران به کوشش محمد یوسف کیانی، جهاددانشگاهی، تهران، ۱۳۶۶.
- ۴- قمی، حسین بن محمد حسن، "تاریخ قم" ترجمه حسن بن علی بن حسن عبدالملک قمی، تصحیح سید جلال الدین تهرانی، تهران ۱۳۶۱.
- ۵- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد "احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم" سال ۳۷۵ هـ ق ترجمه علینقی منزوی، شرکت مؤلفان و مترجمان تهران ۱۳۶۱.
- ۶- کیانی محمد یوسف، معماری و شهرسازی ایران به روایت تصویر، حوزه هنری، ۱۳۷۲.
- ۷- کیانی محمد یوسف، تاریخ هنر معماری ایران، سازمان سمت، تهران ۱۳۷۷.
- ۸- واندبرگ لوئی، باستان‌شناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.

